

НЕЗАСВОЕНЫЯ СЛОВЫ НЯМЕЦКАГА ПАХОДЖАННЯ Ў МОВЕ БЕЛАРУСАЎ XIX – ПАЧАТКУ XX СТАГОДДЗЯЎ

В. У. Пахірка

*Беларуская дзяржаўная акадэмія сувязі, вул. Петруся Броўкі, 14,
220013, г. Мінск, Беларусь, veronicapachirko@gmail.com*

На аснове аналізу фальклорна-дыялектных запісаў XIX – пачатку XX стагоддзяў выяўлены меркаванні беларусаў пра нямецкую якасць (вырабы вытворчасці), нямецкую мову, немцаў (нямецкі характар), што пацвярджае грунтоўнасць беларуска-нямецкіх моўных кантактаў. Даказана на прыкладах, што беларусам XIX ст. былі вядомы асобныя словы нямецкай мовы, якія выкарыстоўваліся толькі часова і адносіліся да незасвоенай лексікі.

Ключавыя словы: фальклорна-дыялектныя запісы; нямецкая мова; незасвоеныя запазычанні; беларуска-нямецкія моўныя кантакты.

Другая палова XIX – пачатак XX ст. традыцыйна лічацца перыядам станаўлення сучаснай (новай) беларускай літаратурнай мовы, паступовай выпрацоўкі і замацавання на практыцы яе графіка-арфаграфічных, марфалагічных і лексічных нормаў. У супярэчлівых, часта неспрыяльных умовах, у процівагу афіцыйнай літаратуры беларуская мова павінна была прабіваць сабе дарогу. Моўныя дасягненні старабеларускага перыяду аказаліся фактычна забытымі пад уздзеяннем лінгвістычнага (грамадска-культурныя функцыі мовы) і экстралінгвістычных фактараў (палітыка-эканамічныя і ідэалагічныя змены) [1, с. 368]. На гэтым этапе шырока прадстаўлена варыянтнасць формаў, прычым не толькі ў літаратурна-пісьмовай разнавіднасці мовы, але і ў вуснай гаворцы, зафіксаванай у фальклорна-дыялектных запісах таго часу.

Фальклорна-дыялектныя запісы XIX – пачатку XX ст. прадстаўляюць сабой «люстэрка» народнай «жывой» мовы беларуса. Яны дазваляюць нам выявіць лексічныя адзінкі, якія былі найбольш ужывальнымі, добра знаёмымі кожнаму носьбіту сваёй гаворкі.

У разглядаемы перыяд, з аднаго боку, адсутнічалі як знешнія, так і ўнутраныя выразныя стымулы актыўнага кантактавання беларускай мовы з замежнымі. Але, з другога боку, ненармалізаваная беларуская мова была нічым не абароненая ад разнастайных стыхійных іншамоўных уплываў [2, с. 38]. Таму аналіз функцыянавання слоў нямецкага паходжання менавіта ў вуснай народнай творчасці выклікае асаблівы інтарэс. Уваходу германізмаў у склад беларускай мовы садзейнічалі пэўныя палітычныя, эканамічныя, сацыяльныя, культурныя ўмовы развіцця [3, с. 78]. Значная

колькасць слоў нямецкага паходжання тлумачыцца тым, што ўзаемадзеянне славянскіх і германскіх моў адносіцца да ліку найбольш старажытных кантактаў. Гандлёвыя сувязі, узброеныя канфлікты, кантакты на побытавым узроўні – усё гэта спрыяла замацаванню ў беларускай мове тых ці іншых слоў нямецкага паходжання [4, с. 58]. Доказы грунтоўнасці гэтых кантактаў можна знайсці ў шматлікіх фальклорных крыніцах. Сярод іх, напрыклад, згадкі пра:

1) нямецкую якасць, або вырабы вытворчасці: *Niemièckaja sztùka* [5, t. 4, s. 203]; *Siedzìc, jak na niemièckom kazàni* [5, t. 4, s. 203]; *Pamielò – Pan Zieleniècki ubràÿsie ra niemiècki, a tyczkom radpierezàÿsie* [5, t. 4, s. 477]; *Дзэвочки, дружачки, / Ня трыце шубачки, / Да ня тут яна спраўляна, / Шили яе краўцы нѣмцы, / Брали сукно ў Кролеўцы* [6, т. 1, с. 99]; *Szyjcie katu boty / Niemieckiej raboty, / Katu boty mały, / Łary raadmierzali* [5, t. 8, s. 171]; *Аткуль узялся мольдиць / На ворынымъ кони, / Въ нѣмецкима, прибори, / Въ стѣримъ балахони.* [7, с. 21]; *Замыкаў замкамі (Ягорью) ва нямецкімі, / Засыпаў пяскамі крутажолтымі* [7, с. 362]; *Яго ножкі сыкованы зялѣзамі нямецкімі* [7, с. 835]; *По циху бояре идзице, шубы паненць не оботрице / Не тутъ-то купляна, но тутъ-то справляна: / Купляна въ Царь-городзѣ, прислана молодзѣ; / Шили кравцы Нѣмцы, прислали паненць* [8, с. 288]; *Шили яе Кравцы нѣмцы, / Брали сукно ў Кралеўцы* [9, ч. 2, с. 13];

2) нямецкую мову: *Hawaryÿby ra niemiècki, da jazyk z hrèczki* [5, t. 4, s. 203]; *Ra niemiècki nècki, a ra polski nòczwy* [5, t. 4, s. 203]; *Archwa – Sitawilo-matawilo ra prancùski [francùski] hawaryło, ra niemiècki szepietàlo, ra turècki lepietàlo* [5, t. 4, s. 464]; *У жыватѣ гримить — нѣмцы дярутца* [7, с. 145]; *Шылдавила — былдавила пынямецку гыварыла, рогымъ траву гѣла (гусь)* [10, ч.1, с. 575]; *Хто его вѣдаецъ, што енѣ гыркаецъ – говоритъ на Нѣмецкомъ языкѣ* [8, с. 126];

3) немцаў, нямецкі характар: *Skury, jak Niemiäc* [5, t. 4, s. 203]; *Ŭ Nièmcay ũtèdy p_uost, jak miàsa nimà, a ũtèdy świàto jak nimà rabòty* [5, t. 4, s. 203]; *Ŭ Nièmcza czy paròsićsie, czy pròsićsie, to ũsiò zar_udŕno* [5, t. 4, s. 203]; *Prancùz Nièmcu zadàÿ pièrcu; a szto Nièmic h_uòrki pièrãc?* [5, t. 4, s. 243]; *Była màci czużazièmkà (czużazima) / Bezbòznica, bàba-nièmkà, / A niewièstki nie zbudziła.* [5, t. 5, s. 858]; *Oj, pradù ja wał, wał, / Ŭwòźmie miniè pan, pan; / Oj, pradù ja kuželèc, / Ŭwòźmie miniè maładzièc; / Oj, pradù ja zrèbcy, / Ŭwòźmić miniè nièmcu; / Oj, pradù ja paczàski, / Ŭwòźmić miniè pastùszki* [5, t. 6, s. 19]; *Вуц Nièmczyk, radpàlczyk, / Żwiу рùżку jak pàlczyk; / Na kòncu razwita, / Rzemienièm radbita* [5, t. 6, s. 147]; *Келбáсникъ – насмѣшливое названіе Нѣмцевъ* [8, с. 233].

Можна меркаваць, што беларусам XIX ст. былі дастаткова вядомыя асобныя словы нямецкага паходжання, часцей за ўсё дзякуючы кантактам з яўрэйскім насельніцтвам краю:

1) **Guten Morgen**: *Гутъ-моргенъ, мой Абрумцыкъ!* [11, вып. 8–9, с. 82], *Гутъ-моргенъ, моя Сороцка!* [11, вып. 8–9, с. 82];

2) **Komm (zu mir)**: *Сóроцка! кум цу мир танцэн!* [11, вып. 8–9, с. 102], *Соре, Соре, кумъ а танць!* [6, т. 3, с. 134];

3) **Kinder, tochter**: *Обыкновенно, скучная, грязная работа по уходу за многочисленными «киндырками и тахтырками» принадлежит всецело ей, как и уход за коровой, стирка бѣлья, торговля въ шабашный день* [12, ч. 3, с. 141], *Sza kinder, gubernatar jèdzie.* [5, т. 4, с. 97];

4) **Gewesen**: *Бывъ гевезенъ да выскочивъ* [13, с. 10];

5) **Komm hier**: *Кумъ-геръ на клѣцки* [13, с. 71], *Кумъ-геръ сюды.* [8, с. 259];

6) **Eins, Zwei, Drei**: *Цвэй паръ шляхта* [13, с. 179], *Oj! ty durny, durny goj, / Ja tabiè dam cwaj i dràj, / Ty majà kabylka addaj* [5, т. 3, с. 250], *Ens, cwaj, draj, idzie zima, / Ens, cwaj, draj, butow nima!* [5, т. 6, с. 546];

7) **Zwanzig**: — *Nie ustùpisz? / – Nie! / – A nièch cie firum cwàncyg* [5, т. 4, с. 408];

8) **Tanz / tanzen**: *Сóроцка! кум цу мир танцэн!* [11, вып. 8–9, с. 102], *Соре, Соре, кумъ а танць!* [6, т. 3, с. 134];

9) **Was willst**: *Ой гвултъ! Абрамъ! вось вильстъ?* [6, т. 3, с. 135];

10) **Meine**: *Ходзи, булванъ! майне Абрамъ! акренкель!* [6, т. 3, с. 135];

11) **Gut**: *Aj wej harculanki / Gut gut damulanki / Stajala karczomka* [14, с. 98], *Pamèlach, aby gut.* [5, т. 4, с. 215];

12) **Was ist (das)**: *Wasizdas? i jegomość temu wszistkiemu wierzy!* [5, т. 3, с. 229], — «*Nu, wasyda? — a szto ksiądz tut ròbīc?*» [5, т. 3, с. 244], — «*Nu, Hana, wasīz? — a chtò tam?*» [5, т. 3, с. 248];

13) **Recht**: *Рехтъ! нехай будзець такъ.* [8, с. 562]; *Тольки от на трэйци дзень Абра́м сказаў: «рэхт» и пашоў к папу* [15, с. 63].

Гэтыя словы і выразы не былі асіміляваныя, яны ўжываюцца ў большасці выпадкаў у дачыненні да прадстаўнікоў іншых народнасцей (часцей за ўсё яўрэяў). Такія адзінкі мы адносім да незасвоеных іншамоўных слоў, якія на той час зрэдку выкарыстоўваліся ў беларускай мове і характарызавалі працэс міжмоўнага ўзаемадзеяння.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Жураўскі А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы : у 2 т. Т. 1. Мінск : Навука і тэхніка, 1967.

2. Гапоненка І. А. Запазычанні ў беларускай мове XIX ст. (на матэрыяле Слоўніка беларускай мовы І. Насовіча, 1870) // Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе / пад агул. рэд. М. Р. Прыгодзіча. Мінск : БДУ, 2013. С. 37–41.
3. Масленікава С. С. Германізмы ў дыялектнай мове Гродзеншчыны : манагр. ; навук. рэд. П. У. Сцяцко. Гродна : ГрДУ, 2013.
4. Прыгодзіч А. А. Лексіка нямецкага паходжання ў «Слоўніку беларускай мовы» І. І. Насовіча // Спадчына Івана Насовіча і беларускае мовазнаўства : матэрыялы навук. чытаньняў, прысв. 220-годдзю з дня нараджэння Івана Іванавіча Насовіча, Мінск, 18 лют. 2008 г. / Бел. дзярж. ун-т; адк. рэд. М.Р. Прыгодзіч. Мінск, 2008. С. 58–59.
5. Federowski M. Lud białoruski na Rusi litewskiej : w 8 t. Kraków, Warszawa : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1897–1981.
6. Шейнь П. В. Матеріалы для изученія быта и языка русскаго населенія Сѣверо-Западнаго края, собранные и приведенные въ порядокъ П. В. Шейномъ : въ 3 т. Санктпетербургъ : Типографія Императорской академіи наукъ, 1887–1902.
7. Добровольскій В. Н. Смоленскій областной словарь. Смоленскъ : Типографія П. А. Силина, 1914.
8. Носовичъ И. И. Словарь бѣлорусскаго нарѣчія, составленный И. И. Носовичемъ. Санктпетербургъ : Типографія Императорской академіи наукъ, 1870.
9. Шпилевскій П. М. Бѣлоруссія въ характеристическихъ описаніяхъ и фантастическихъ ея сказкахъ // Пантеонъ. Журналъ литературно-художественный. 1853. Т. VIII, кн. 4. Отд. V, с. 71–96 ; Т. IX, кн. 5. Отд. V, с. 1–20 ; Т. IX, кн. 6. Отд. IV, с. 1–34 ; Т. X, кн. 7. Отд. IV, с. 15–56 ; 1854. Т. XV, кн. 5. Отд. III, с. 21–44 ; Т. XV, кн. 6. Отд. II, с. 47–68 ; 1856. Т. XXV, кн. 1. С. 1–30 ; Т. XXVI, кн. 3. С. 1–28.
10. Карскій Е. Ф. Матеріалы для изученія бѣлорусскихъ говоровъ : въ 6 вып. Санктпетербургъ : Типографія Императорской академіи наукъ, 1897–1910.
11. Романовъ Е. Р. Бѣлорусскій сборникъ : въ 9 вып. Витебскъ : Типо-литографія Г. А. Малкина, Могилевъ : Типографія Губернскаго Правленія, Вильна : Русскій Починъ : Типографія А. Г. Сыркина, 1885–1912.
12. Никифоровскій Н. Я. Очерки Витебской Бѣлоруссии // Этнографическое обозрѣніе. 1892. Кн. XII, Г. 4, № 1. С. 70–105. ; Кн. XIII–XIV, Г. 4, № 2–3. С. 170–202. ; 1893. Кн. XVII, Г. 5, № 2. С. 92–154. ; 1894. Кн. XX, Г. 6, № 1. С. 30–88. ; 1896. Кн. XXXI, Г. 8, № 4. С. 65–88. ; 1897. Кн. XXXIV, Г. 9, № 3. С. 21–66. ; 1898. Кн. XXXVII, Г. 10, № 2. С. 1–37. ; 1899. Кн. XL–XLI, Г. 11, № 1–2. С. 1–18.
13. Носовичъ И. И. Сборникъ бѣлорусскихъ пословицъ, составленный И. И. Носовичемъ. Санктпетербургъ : Типографія Императорской академіи наукъ, 1874.
14. Weryha W. Dumki białoruskie ze wsi Głębokiego w powiecie Lidzkim gubernii Wileńskiej w r. 1885 spisane // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. Kraków, 1889. Т. XIII. Dział III. S. 84–103.
15. Сержпутовскій А. К. Сказки и рассказы бѣлоруссовъ-полѣшукъ. (Матеріалы къ изученію творчества бѣлоруссовъ и ихъ говора). Санктпетербургъ : Типо-Литографія К. Л. Пентковскаго, 1911.